

PREDROMANIČKE I RANOROMANIČKE CRKVE NA ISTOČNOM DIJELU OTOKA BRAČA

Uvod

U ovim smo napisima isticali kako otok Brač ima neobično mnogo predromaničkih i ranoromaničkih crkava. Vladimir Gvozdanović [1] napisao je da u cijeloj Hrvatskoj ima potpuno ili djelomice sačuvanih 110 takvih crkava, a da ih na Braču, na samo 394 četvornih kilometara, ima 13. Na stranu to što smo ih za ovu priliku izbrojili najmanje 18 (što treba objasniti činjenicom da je riječ o podatku koji je Gvozdanović zapisao prije gotovo 3 desetljeća i da su dotacije nekih crkava dvojbene), ali broj je zaista dojmljiv. Kada se tome pribroji podatak da je 14 tih crkava pod krovom i u uporabi, a to nesumnjivo potvrđuje i najbolji poznavatelj bračkoga sakralnog graditeljstva Davor Domančić [2], onda nalazimo na zagonetku koju je gotovo nemoguće razriješiti. Što je to natjeralo najstarije stanovnike otoka Brača da izgrade toliko mnogo crkava, a što je potom potaknulo njihove potomke da ih gotovo sve sačuvaju, vjerojatno nećemo nikad saznati, posebno zato što sličnoga primjera nema na drugim otocima ni na susjednom kopnu. Može se samo pretpostaviti da dio odgovora jest u tome što na Braču ima mnogo tragova i sačuvanih ostataka i ranokršćanskih crkava.

Sve su te crkvice nastale tijekom 10. i 11. stoljeća i nesumnjivo su ih gradili doseljeni Hrvati koji su se na ovaj otok, baš kao i na ostale srednjodalmatinske otoke, doselili iz obližnje Neretvanske kneževine. Kadšto su i jedini svjedok davno nestalih naselja; sve su skromnih dimenzija, građene nepravilnim lomljenim kamenom povezanim obilnim vapnenim mortom, pokrivene djelomično

PRE-ROMANESQUE AND EARLY-ROMANESQUE CHURCHES IN THE EASTERN PART OF THE BRAČ ISLAND

This article depicts pre-Romanesque and Early-Romanesque churches in the eastern part of the Brač Island, while also shedding some light on historical situation in the 10th and 11th centuries when these churches were actually built. All churches were made of broken stone abundantly bound by mortar and their exterior is undivided, while the interior is separated into three traves, with barrel vaults, and most often with a square-shaped apsis. The churches are covered with stone slates and they have very small openings in lunettes above the doors, or openings in apses, although these openings were in most cases subsequently closed. These churches are the only buildings built with lime, and this is probably the reason why they are the sole remains of the former shepherd settlements in the eastern portion of the island, which were later on abandoned, most often due to severe plague epidemics. Fine examples of such churches are the churches of Sv. Thoma, Sv. Nedelja, and Sv. Kuzma and Damjan near Selce, and the churches of Svih svetih, Sv. Mihovil, Sv. Juraj and Sv. Klement in the vicinity of Gornji Humac.

obrađenim kamenim pločama i ožbukane iznutra i izvana. Riječ je o bezimnim graditeljima skromnih zdanja koji su uz težak život pastira i težaka nadahnuto slijedili razvoj srednjovjekovne umjetnosti Dalmacije i svojom joj raznolikošću dali posebnu vrijednost.

Osnovni je tip tih starih srednjovjekovnih crkava jednostavni pravokutni tlocrt koji završava četvrtastom ili polukružnom apsidom, iznutra presvođen bačvastim svodom. Unutrašnji su zidovi raščlanjeni slijepim arkadama, a vanjski su redovito neraščlanjeni. Iz tog se osnovnog tipa razvilo nekoliko različitih varijanata, od kojih starije crkve imaju četvrtaste apside i poprečne pojasnice koje pridržavaju svod, a mlađe, koje su često građene pravilnije tesanim kamenom, imaju polukružne apside i bačvasti svod nije pridržan pojasnicama. Kod manjeg se broja crkava, vjerojatno onih najstarijih, pojavljuju kupole i trompe. Sve su crkve uobičajeno apsidom usmjerene prema istoku, a unutrašnjost im je osvjet-

ljena uskim vratima, katkad lunetom nad njima i prozorčićem u apsidi koji je poslije najčešće zazidan. Posebnost je ovih crkava u tome što nigdje nisu pronađeni tragovi oltarnih pregrada, što bi vjerojatno značilo da ih nije ni bilo [2]. Također valja istaknuti da su gotovo sve zaštićene relativno visokim zidovima, no to je bilo vjerojatno zbog toga da bi se crkve i groblja zaštitile od ovaca koje su pasle posvuda uokolo.

Povijesni prikaz

Otok je Brač već u ranom srednjem vijeku u vlasti Neretvana, a s ostalim je otocima (Hvar, Korčula i Mljet) tijekom 11. st. došao pod vlast jednog od najznačajnijih hrvatskih vladara Petra Krešimira IV. (1058.-1075.) koji je sjedinio Dalmaciju s Hrvatskom. Hrvatsku je krunu potom 1102. naslijedio ugarski kralj Koloman koji je u Biogradu okrunjen za hrvatskoga kralja. No tada su svi dalmatinski otoci i gotovo svi gradovi bili pod bizantskim suverenitetom i pod upravom Venecije.

Tek se 1186. Bizant odrekao prava nad Dalmacijom pa je tako zauvijek dokrajčeno dugo razdoblje neposred-

pa su osim Pražnica i Gornjeg Humca izumrla sva naselja na istočnom dijelu otoka.

Srednjovjekovna i novovjekovna naselja na otoku Braču

ne ili posredne vlasti Bizanta nad dalmatinskim gradovima i otocima i Brač je ponovno ušao u sastav hrvatsko-ugarske države.

Na unutrašnjosti istočnoga dijela Brača doseljeni su stočari osnovali svoja naselja. To su Straževnik (između današnjeg Gornjeg Humca i Pražnica), Dubravice (jugoistočno od Gornjeg Humca u podnožju brda Brkata), Mošujice (jugoistočno od Gornjeg Humca u podnožju Brkate), Gradac (na sjeverozapadnim obroncima istoimenog brda između Gornjeg Humca i Selaca), Pothume (u podnožju brda Humačac jugoistočno od Gornjeg Humca) i Podgračišće (ispod brda Gračišće između Povalja i Sumartina). Vjerojatno su i današnje Pražnice i Gornji Humac osnovali doseljeni Neretvani.

Sve su njihove kuće bile prizemnice, građene od poluobrađenoga kamena u suhozidu i bez uporabe vapna. Vapnenim su mortom bile građene samo crkve i stoga su jedine i sačuvane. Valja reći da se u tom dijelu Brača u pisanim tragovima spominju još dva naselja o kojima nema nikakvih tragova – Gomilje i Zajerzerčane.

Početkom 15. stoljeća otok je u dva navrata poharala kuga. Prvi put 1425.-1427. i drugi put 1434.-1436. Tada je broj otočana od 6000 spao na 2000,

Do početka 11. st., za neretvanske uprave nad otokom, administrativno i političko središte Brača jest Gradac. U njemu stoluju i brački suci, a tu su se održavale i pučke skupštine kojima je upravljao neretvanski knez. Čini se da je uspomena na Gradac sačuvana u nazivu ostataka temelja jedne zgrade na vrhu brda Gradac koji se nazivaju Knežev dvor [3].

Crkveno je Brač pripadao splitskoj nadbiskupiji sve do početka 12. st. kada je potpao pod jurisdikciju bračko-hvarsko-viškog biskupa koji je stolovao u Starom Gradu, a u Bolu je imao svoju rezidenciju. U to doba inače nema na obali nikakvih naselja, barem se tako može zaključiti iz izvješća iz 1405. prvoga bračkog kroničara Dujma Hrankovića, župnika u Nerežišću podrijetlom i Gradca, koji je tada i nabrojio sva bračka naselja. Među njima su uz već spomenute Nerežišća, Donji Humac, Škrip, Dol i Gornji Humac [4], [5].

Na razvoj naselja na Braču znatno je utjecala i osmanlijska opasnost. Nakon pada Bosne tijekom 16. st. bježe Bosanci i Hercegovci u Dalmaciju, neki i na otok Brač. Pridružuju im se i stanovnici Dalmatinske zagore, posebno Poljičani i Omišani. Novi stanovnici formiraju nova naselja. To pomalo potiče seobu bračkih starosjedilaca iz opustjelih naselja prema

obali. Kako su u međuvremenu pod mletačkom upravom prestali lokalni sukobi i gusarenja, a nakon turskog poraza u bitci kod Lepanta izostala i opasnost od iznenadnih turskih prepada s mora, sve se više razvijaju naselja na obali. Tako su nastala naselja: Bol, Sutivan, Supetar, Splitska, Postira, Pučišća i Povlja, zatim Milna i konačno Sumartin. Poslije, u 18. st., prestankom turske opasnosti te razvitkom poljoprivrede, prometa i trgovine, ta su se naselja razvila u male gradiće, a u unutrašnjosti je ostalo još nekoliko naselja i veći broj mali zaselaka – pastirskih stanova. O mnogim su nestalim naseljima nastavile svjedočiti samo njihove crkve.

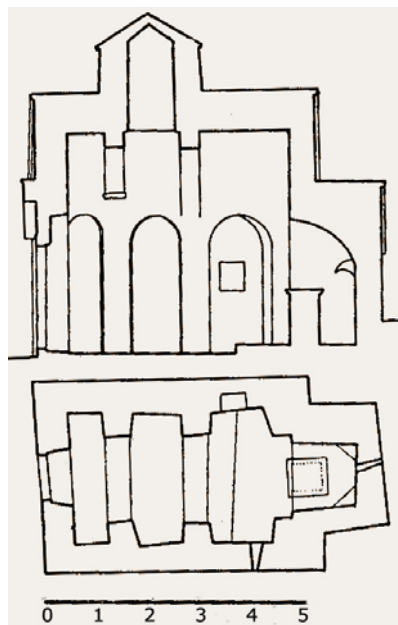
Crkve u okolici Selaca

Selca se spominju još u Povaljskoj listini 1184. kada su bila samo pastirsko stanište. Poslije su naglo rasla jer su se nalazila usred nekad najnaseljenijeg dijela Brača opustošenoga epidemijama, pa su se u njega preseleli mnogi stanovnici bježeći iz svojih "okuženih" domova. No doselili su se i mnogi stanovnici s kopna, pretežno štokavci, što se i danas očituje u specifičnom selačkom dijalektu. Uokolo Selaca sačuvane su brojne crkve.

Crkva Sv. Mikule između Selaca i Sumartina

Crkva Sv. Mikule, odnosno Sv. Nikole, kako se ponegdje s lokalnoga govora prevodi ime tog sveca, nalazi se na Glavici između Sumartina i Selaca i pripada najljepšim predromaničkim crkvama na otoku jer joj je vanjski i unutrašnji izgled oživljen vitkom četvrtastom kupolom. Ujedno to je i najzapadnija crkva otočke Dalmacije s kupolom koja je tipična za pripadnost dubrovačkoj nadbiskupiji. Doduše, mnogo zapadnije, na sredini otoka pokraj Dola, nekad je postojala kupola na crkvi Sv. Mihovila koja je prekrivena u kasnijim pregradnjama, ali se u unutrašnjosti

još vide njezini tragovi. To samo znači, baš kao i u slučaju crkve Sv. Petra na Prikui u Omišu na susjednom kopnu, da su povijesni utjecaji Bizanta u ranom srednjem vijeku mogli biti i drugačije raspoređeni nego što mi to danas tumačimo.

Presjek i tlocrt crkve Sv. Mikule

Crkva Sv. Mikule, koja je smještena na nevelikoj uzvisini (140 m) s lijepim pogledom na Brački kanal, od većine se crkava na istočnom dijelu otoka razlikuje po tome što nije pripadala nijednom naselju. Naime smještena je na osami u blizini kamenoloma, možda kao zavjetna crkva ili

Crkva Sv. Mikule

crkva koja je služila kao orijentir i utjeha za brodove koji su plovili kanalom. Nadomak te crkve nastalo je najmlađe bračko naselje Sumartin, jedino štokavsko naselje na otoku.

Oni su se doselili na posjed negdašnje povljanske opatije, u luku koja je bila gotovo pusta sve do 17. st. i zvala se Sitno, a onda su za Kandij-skog rata 11. studenoga 1645. u nju pristale izbjeglice Iz Bosne, Hercegovine i makarskog zaleđa predvođene franjevcima i tu osnovali svoje naselje. Sumartin je tako jedno od rijetkih naselja koje točno zna svoj rođendan.

Pridošlice su pronašli ruševnu kuću s grčkim slogom, baš kakva je bila i crkva Sv. Mikule, i preuredili je u svetište posvećeno Sv. Martinu, sve-

Crkva Sv. Mikule ima bačvasti svod, a u sredini između dviju poprečnih pojasnica smještena je kupola bez otvora koja s vanjske strane, s juga i sjevera, ima slijepe plitke lukove. Crkva ima četvrtastu apsidu koja iznutra preko dviju trompa na uglovima prelazi u zaobljenu. Sačuvani nadvratnik s rupama svjedoči da su prijašnja vrata bila nešto uža i da su bila učvršćena na način koji se rabio još u antičkim vremenima pa sve do romanike – vratnice su se okretale na osovinama koje su bile zabodene u rupe na nadvratniku i u pragu. Slično je bilo i na ostalim bračkim crk-

Kupola i apsida crkve Sv. Mikule

cu kojega su slavili u starom zavičaju. Zbog nedostatka zemlje okrenuli su se pomorstvu i ribarstvu. Nisu pronađeni nikakvi pisani tragovi ni ostaci ruševina te prvotne crkve Sv. Martina, pa je Šimunović [6] skloniji tome da tu "grčku crkvu" vidi zapravo u sadašnjoj i negdašnjoj crkvi Sv. Mikule. Inače je naziv Sumartin relativno nova tvorevina koja je nastala po ugledu na toponime Sutivan i Supetar. Dotad se Sumartin zvao Vrhbrača, gdje ono "vrh" ne znači uzvisinu nego "istok".

vama, ali se i često mijenjalo u kasnijim pregradnjama.

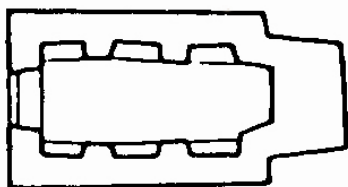
Vrata su s vanjske strane zaklonjena istaknutim lukom koji je s gornje strane pokriven krovčićem od kamenih ploča na dvije vode. Taj luk uokviruje zazidanu lunetu što pridonosi ionako monumentalnom izgledu ove male ali lijepe crkvice. Poprečne pojasnice na bačvastom svodu obično izrastaju iz zida nad pilastrima, opirući se u njihovu debljinu. Ponegdje je na njihovu početku postavljen

impost (naglavak) od nepravilne kamene ploče. Zanimljivo da su u crkvi Sv. Mikule primijenjene obje varijante. Na zapadnom je dijelu nalazi impost, a na istočnom pojasnice rastu izravno iz zida [3].

Valja reći da je crkvu Sv. Mikule bila 1953. temeljito obnovio Konzervatorski zavod za Dalmaciju. Tada je obnovljena kupola koja je bila porušena do plitkih kamenih lukova. Otkrivene su i trompe u apsidi, zazidana luneta iznad vrata gdje se prije nalazio četvrtasti prozorčić, postavljen novi oltar prema starom uzoru, a bio je skinut i kasnije dodani zvonik na preslicu. Crkva je tada ponovno pokrivena kamenim pločama. U posljednje je vrijeme osvježena žbuka izvana i iznutra.

Crkva Sv. Tome

Crkva Sv. Tome nalazi se na istoimenom brdu zapadno od Selaca iznad sadašnjeg zaselka Nasela, a nedaleko negdašnjega Gradca. To je najmanja od svih bračkih predroma

Tlocrt crkve Sv. Tome

Pročelje crkve Sv. Tome

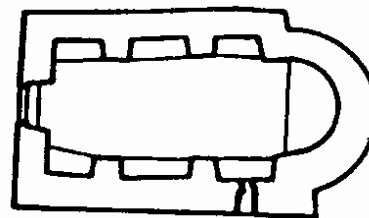

Pogled na crkvu Sv. Tome s juga

ničkih i ranoromaničkih crkvice uopće, a po svemu sudeći i jedna od najmlađih. Naime na bačvastom svodu nema pojasnica, a i na pročelju je noviji zvonik na preslicu. I njezina je četvrtasta apside iznutra pokrivena bačvastim svodom. U crkvi su izdubljene duboke niše koje raščlanjuju unutrašnjost, a posebnost je u tome što je u niši apsida smješten i oltar. Crkvu su nedavno obnovili mladi kamenoresci iz Selaca, a iznad vrata već dugo stoji ploča sa starim kršćanskim križevima na kojoj piše: "Od munje i grada – sačuvaj nas Gospodine", a u sredini "Sveti Toma moli za nas" Ne zna se otkud je ta ploča donesena i potječe li iz same crkve. Crkva je posvećena Sv. Tomi apostolu, jednom od dvanestorice apostola koji je vrlo rijedak među titularima srednjovjekovnih crkava jer se posvete apostolima (posebno Ivanu, Andriji, Tomi, Luki i Jakovu) javljaju u 4. st. za cara Konstantina I. Velikog, a potom i za cara Justinijana I. Velikog. Na aramejskom jeziku Toma znači blizanac, a tako je nazvan i u Ivanovu evanđelju. Poznat je kao nevjerni Toma jer je nakon uskrsnuća morao opipati Isusove rane. Pretpostavlja se da je bio misionar u Perziji i Indiji i da je tamo podnio mučeništvo [3], [7].

Crkva Sv. Nedilje pod Gradcom

Crkva Sv. Nedilje (ili Sv. Nedjelje) smještena je na obroncima brda Gradac i nalazi se nešto zapadnije od crkve Sv. Tome. Ta se crkva spominje i u Povaljskoj listini iz 1184., ali se tamo navodi kao crkva Sv. Marije. Vjerojatno je bila župna crkva

Tlocrt crkve Sv. Nedilje

Pročelje crkve Sv. Nedilje

Apsida i krovište crkve Sv. Nedilje

naselja Gradac jer se oko nje nalaze grobovi pokriveni velikim pločama koji pripadaju razdoblju od 13. do 15. st. Gradac je nastao još u prapovijesti, a bilo je glavno bračko naselje koje je potpuno nestalo u 16. st. i, kao što je već rečeno, rodno je mjesto Dujma Hrankovića, prvoga bračkog kroničara.

Crkva ima polukružnu apsidu izvana i iznutra i jedan prozorčić nadomak apside s južne strane. Na pročelju je zvonik na preslicu koji je vjerojatno nadograđen u novije doba, a pokrivena je kamenim pločama. Bačvasti svod nije pridržan pojasnicama, ali ni pilastrima. I ovdje je kao kod Sv. Tome unutrašnjost raščlanjena nišama, a oltar je također uvučen u nišu apside.

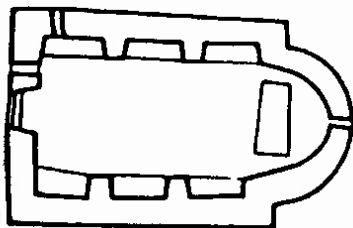
Na otlaru se nalazi pokretna slika s Isusom i dva sveca slikana u žbuci. Gospa drži krunicu, a lijevo je svetac sa štapom obavijenim trakom koji možda predstavlja sv. Ivana Krstitelja. Sjedi starac desno vjerojatno je sv. Antun Opat. No riječ je o priprostoju slici nepoznatog autora iz 18. st. [3], [6].

Crkva Sv. Kuzme i Damjana

Crkva Sv. Kuzme i Damjana nalazi se na visokom brdu Smrčeviku (449 m) i dominira jugoistočnim dijelom otoka. Riječ je o crkvi s polukružnom apsidom s prozorskim otvorima na bočnom zidu i na apsidi. Apsida je polukružna izvana i iznutra, a oltar na se menza nalazi na kamenom pos-

tamentu. Na pročelju je zvonik na preslicu s početka 16. st. [3].

Zanimljivo je da su stariji autori poput Cvite Fiskovića [8] ili Frane Radića [9] zabilježili u apsidi barokne slike kojima sada nema ni traga. Radić je čak vidio šest kerubina, nad trijumfalnim lukom amforu te ženu u nabranoj haljini i lijevo od nje Krista. Naslutio je da se radi o susretu Krista i Samaritanke.

Tlocrt crkve Sv. Kuzme i Damjana

Stariji snimak crkve Sv. Kuzme i Damjana

Crkva na groblju u Gornjem Humcu s tragovima predromaničke gradnje

Valja još reći da u zvoniku župne crkve u Gornjem Humcu postoji zvono koje otkucava sate, a koje se i danas naziva zvonom Sv. Kuzme. Vjerojatno je to zvono doneseno sa Smrčevika, gdje ga spominje hvarski biskup u vizitaciji iz 1637. Prema natpisu na zvonu izradio ga je Josip Campanaro 1512. godine [3].

Crkve u okolici Gornjeg Humca

Gornji se Humac nalazi u središtu srednjovjekovnih naselja Dubravice, Mošuje, Pothume i Straževnika, a kao Himčane (ljudi koji žive na Humu) spominju se u pisanim tragovima još 1250. To se naselje nalazi usred mnogih lokava iz rimskoga doba, a danas je glavno bračko raskršće jer se nalazi u blizini zračne luke i na odvojkju za Selca, Sumartin i Povlja s glavne otočke ceste koja spaja Supetar s Bolom.

I u Gornjem Humcu na groblju postoji Gospina crkva, koja je zapravo postala od svetišta novodograđene crkve, dijelom iz predromaničkog razdoblja. U njoj se nalazi kameni reljef slavnoga Nikole Firentinca iz 15. st. te lijepa barokna ograda od kovanoga željeza. I župna crkva

Gospe od pohoda ima jedan kameni triptih koji potječe iz škole Jurja Dalmatinca te drugi, također donesen iz crkve Sv. Kuzme i Damjana sa Smrčevika, koji pripada školi Nikole Firentinca [6].

Crkva Svih svetih

Istočno od Gornjeg Humca nalazi se crkva Svih svetih koja je pripadala srednjovjekovnim naseljima Mošujama (lat. mansone = štale) i nedalekim Dubravicama, a ta su naselja također nestala u 15. i 16. st. Od negdašnjih kuća građenih u suhozidu ostalo je vrlo malo jer im je kamenje ugrađeno u obližnje ogradne gomile, a ostali su tek poneki tlocrti, zidni otvori ili obrisi kućnih i dvorišnih vrata u gustoj šikari uokolo zaravni na kojoj se nalazi crkva Svih svetih.

Crkva Svih svetih

Crkva je građena od lomljena kamena s obiljem vapnenog morta, a naknadno joj je nad pročeljem dograđen zvonik na preslicu.

Crkva je zahvaćena dahom rane romanike (11. i 12. st.), a to se najbolje očituje u istaknutim vijencima u unutrašnjosti, posvetnim križevima crvene boje u žbuci i na romaničkom

zvoniku na preslicu. U zidovima su izdubljene duboke niše koje crkvi daju dodatnu monumentalnost. Inače vjernici su obrede slušali pred crkvom, a taj se običaj zadržao na otoku i do današnjih dana [6].

U ovoj su crkvi imposti na početku lukova arkada, a slično se sreće u crkvi Sv. Duha u Škripu te na Sv. Martinu koji se nalazi na sasvim drugom kraju otoka, između Milne i Bobovišća. No u nekim se dijelovima susreću elementi koji stilski pomiču nastanak crkve prema romanci. Ponajprije to se odnosi na već spomenuti vijenac koji se s obje strane javlja na početku bačvastoga svoda, izrađen je od nepravilna kamena i pruža se cijelom duljinom uzdužnih zidova, a opasuje uokolo i četvrtastu apsidu koja je pokrivena bačvastim svodom. Isti se takav vijenac nalazi

na podanku i vrhovima zvonika na preslicu, a stilski i vremenski odgovara vremenu gradnje. Na nadvratniku ulaza ispisan je jednostavnim pismom sa skraćenicama *Ecclesia Omnium Sanctorum* (crkva Svih svetih) što je ispravno pročitao još i Cvito Fisković [8].

U zidovima su pod vapnenim nama-zom pronađeni karakteristični roma-

nički križevi jednakih krakova, naslikani crvenom bojom.

Unutrašnjost crkve Svih svetih

Valja još reći da je crkva ograđena visokim kamenim zidom, a oko crkve su grobovi pokriveni velikim kamenim pločama što je, kao što je već rečeno karakteristično za razdoblje od 13. do 15 st. [3].

Crkva Sv. Mihovila

Crkva Sv. Mihovila izgrađena je u blizini srednjovjekovnog naselja Pothum koje se nalazilo južno od Gornjeg Humca, a u blizini je bilo i još jedno manje naselje Razdajina koje inače nije navedeno u najstarijim popisima.

Crkva ima ravne zidove, bačvasto je presvođena, a završava četvrtastom apsidom koja je iznutra polukružna. Svod se opire o jednostavan zidni vijenac. Najznačajnija je novost u odnosu na druge crkve u tome što ulazna vrata izvana uokviruju dva zidana pilastra koja su spojena lukom i pokrivena krovom na dvije vode. Tako se sa strane zbog plitke apside crkva doimlje kao da ima dvije apside – i sprijeda i straga. Zvonik na preslicu naknadno je pojačan zidicem na kojemu je ostala polovica gotičkog svoda.

Uokolo crkve Sv. Mihovila je velika ograda koja štiti staro groblje od skranavljenja. U crkvi je na oltaru jedan kameni triptih s likom Sv. Mihovila pod trokutastim kaneliranim zabatom. Svetac drži u ruci vagu i stoji na zmaju s raskrećenim kandžama i razjapljenim raljama u grču obrane.

Crkva Sv. Mihovila

Za nedavna smo posjeta pokušali snimiti crkvenu unutrašnjost, ali smo ju kroz mali prozorčić smješten iznad okvira vrata jedva uspjeli nazrijeti. Zamijetili smo da je i ova crkva, poput mnogih drugih, natkrivena kamenim pločama koje su učvršćene žbukom. To i ne čudi kada se zna kako bura zna vitlati ovim ravnim dijelom bračke visoravni izuzetno povoljne za stočarstvo [3], [6].

Crkva Sv. Jurja u Straževniku

Crkva Sv. Jurja smještena je usred nestaloga velikog sela Staževnika, na vrhu omanje glavice na južnom obronku koje se nalazi Gornji Humac. Upravo se do obnovljene crkve, koja ima zaključana dvorišna vrata i usto je zaštićena bodljikavom žicom iznad visokog zida, dolazi čvrstim makadamskim putem od Gornjeg Humca, iako je moguć i prilaz iz Pražnica. Zapisano je da je 1111. godine Vid Stanislavov darovao zemlju zvanu Starmena crkvi Sv. Jurja za oprost svojih grijeha. Zasad je to najstariji spomen najranijih srednjovjekovnih crkava na Braču, a pomaže i pri njihovu datiranju.

Crkva ima polukružnu apsidu, lažne arkade koje su u donjem dijelu ispunjene i bačvasti svod s poprečnim

pojasnicama bez imposta. Zanimljivo jest da je pod crkve od živoga izdubljenog kamena.

Za razliku od svih dosadašnjih crkava, zvonik na preslicu na crkvi Sv. Jurja nije naknadno dodan i izgrađen je istodobno kada i crkva. Zidan je istim malim četvrtastim kamenom kao i zidovi crkve, polukružno završen i pokriven malim krovom od kamenih ploča. Na početku luka je impost od nepravilna kamena. Zbog pojave toga zvonika na preslicu i pravilno tesanoga kamena zidova,

crkva bi se mogla datirati krajem 11. i početkom 12. st. Bit će da se darovnicom iz 1111. godine htjelo obogatiti novu i nedavno izgrađenu crkvu. Ujedno bi to značilo da je zvonik na crkvi pripada najstarijim takvim zvonnicima u cijeloj Dalmaciji, posebno jer je zvonik na preslicu na benediktinskoj crkvi Sv. Marije izgrađen krajem 12. i početkom 13. st.

Poslije su nastojanjima stanovnika Straževnika, koji je već sredinom 15. st. u velikom opadanju jer je tadašnji župnik prenio 1461. sjedište u Pražnice, izgrađena nova vrata u romaničko-gotičkom stilu. Okvir vrata ukrašen je reljefom u romaničkom stilu. Na nadvratniku je isklesano šest stiliziranih listova, od kojih su

Apsida crkve Sv. Jurja

krajnji i donji dijelovi nadvratnika izrađeni prosvrdlanim rupicama. Iznad vrata je obrubljena kamena lune-

Pročelja crkve Sv. Jurja

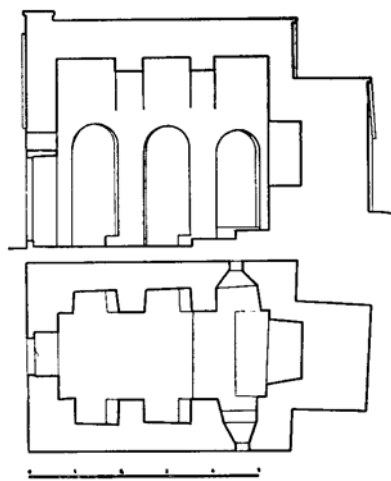
ta, a u sredini je reljefni križ. Može se uočiti da su okviri vrata i luneta rađeni istodobno jer kamen prati oblinu gotičkoga luka, pa su prema tome na tim vratima ujedinjeni elementi romaničkoga i gotičkoga stila, a vjerojatno su izgrađena u 14. st.

U drugoj polovici 15. st. crkveni je oltar dobio nov renesansni reljef, što dokazuje da su novi stilovi bili doprili i do najzabitijih otočkih mjesta u kojima nije bilo majstorskih radionica kao u ondašnjim primorskim gradićima [3].

Crkva Sv. Klementa

Straževnik je imao groblje kod stare crkvice Sv. Klementa, izgrađene na južnim obroncima Klinjih Glava, brda sa sačuvanom prapovijesnom gomilom. Ta je crkva posvećena sv. Klementu, 4. papi po redu koji je prema kršćanskoj predaji bio učenik prvih apostola te pripada crkvenim ocima i autor je prve poslanice Korinćanima 96. godine. Mučen je je za vladavine cara Domincijana. Grobišna je crkva pod starim čempresima imala kip sv. Klementa na oltaru, a donedavno je bila poznata kao prošteništa. Sv. Klement je prikazan i na reljefu iz 16. st. s velikim težačkim šakama.

Zanimljivo je to štovanje sv. Klementa, inače zaštitnika stoke, u ovom stočarskom kraju starohrvatskih gla

Presjek i tlocrt crkve Sv. Klementa

goljaša. Poznato je da su prvi slavenski apostoli Ćiril i Metod štovali sv. Klementa i da se prema tom papi prozvao i njihov učenik sv. Klement (umro 916.) koji je poslije otišao na Ohrid i tamo širio slavensku pismenost i slavensko bogoslužje. Čak je proglašen svecem kao sv. Kliment Ohridski.

Crkva izgledom podsjeća na najstarije bračke crkve s nekim izmjenama u tlocrtu. Krajnji lukovi u unutrašnjosti na obje strane ne počinju neposredno uz kraće zidove kao što je to slučaj kod ostalih crkava, već su u uglovima izgrađeni pilastri na

Pročelje crkve Sv. Klementa

koje se oslanjaju lukovi. Slično se rješenje sreće u crkvi Sv. Duha u Škripu i u crkvi Sv. Ivana u Bolu koje su, kao što znamo, temeljito pregrađene u predromaničkom razdoblju.

Četvrtasta je apsida doživljavala raznorazne pregradnje koje su joj izmijenile oblik u bačvasti svod i znatno ju smanjile iznutra. Naknadno su otvoreni četvrtasti prozori u blizini apsida, a zvonik na preslicu dodan je u 14. st. Izmijenjena su i stara vrata koja su bila mnogo uža, a nadvratnik, koji se sačuvao pokraj

crkve, imao je na prednjoj strani dva priprosto isklesana križa i rupe za vratnice. Nad vratima je poslije prošupljena luneta [3]. [6].

U potrazi za ovom crkvom zaista smo se namučili, ponajprije stoga što nema nikakvih oznaka, a i oznake na velikoj karti Braća nisu baš najpreciznije. Bili bismo odustali da se nismo namjerali na ovčara iz Pučišća koji povremeno dođe obići svoje ovce. Kod njega je još živa obiteljska predaja da potječu iz Straževnika, uostalom tu imaju i posjede, a i kuća u koju se sklanjaju nije se mnogo izmijenila od srednjeg vijeka. Poveo

nas je do crkve i ispričao da su se kao djeca onako na osami znali igrati s kosturima iz okolnih grobova. Inače oko crkve se i danas nalaze grobovi pokriveni velikim pločama. Obilazeći temeljito obnovljenu crkvu uočili smo da je visinom nešto veća od ostalih crkava koje smo tih dana vidjeli na Braću.

Zaključak

Prikazane su crkve istočnoga dijela Braća, u srednjem vijeku najgušće naseljenoga dijela otoka, na koji su se, prema općem uvjerenju, naselili

Neretvani s obližnjeg kopna. Zanimljivo da su sve te crkve, s izuzetkom Sv. Mikule i dijelom sv. Klementa, građene na samom kraju predromaničkog razdoblja i imaju natruhe romaničkoga stila. Moguće je dakako da su građene i u romaničkom razdoblju, ali u prilično nedostupnom i dalekom kraju gdje još nije u cijelosti prevladao novi stil. No vjerojatnije je točnije da su sve bračke crkvice, i to ne samo one na istoku, građene gotovo istodobno tijekom 10. i 11. st. pa su zato toliko međusobno slične, posebno svojom vanjštinom. Doduše sve su s vremenom doživjele brojne preinake, a najčešće one sa zvonikom na preslicu, no sve su ipak dosta prepoznatljive.

Čini se da to što ih ima mnogo valja ponajprije zahvaliti činjenici što je na Braču uglavnom živjelo stočars

ko stanovništvo koje je za ispašu stada ovaca trebalo široka prostranstva. To ipak ne objašnjava činjenicu zašto ih je toliko sačuvano i zašto su danas uglavnom sve pod krovom. Duboka vjera i religioznost pastirskoga bračkog puka ipak ne može biti jedino objašnjenje.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Marasović, T., Gvozdanić, V., Sekulić-Gvozdanić, S., Mohorovičić, A.: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, JAZU, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Split, 1978.
- [2] Domančić, D.: *Starokršćanski spomenici, Srednji vijek*, Brački zbornik (1960.) 4., 113-160

- [3] Gjurašin, H.: *Horizont ranoromaničke arhitekture na otoku Braču s posebnim osvrtom na crkvu Sv. Vida na Vidovoj gori*, Radovi znanstvenog skupa: Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža (6.-8. 1992.), Muzejsko-galerijski centar, Zagreb, 1996.
- [4] Gligo, V., Morović, H.: *Legende i kronike*, Čakavski sabor, Split, 1977.
- [5] Ciccarelli, A.: *Osservazioni sull' isola della Brazza e sopra quella nobilità*, Venezia, 1802.
- [6] Šimunović, P.: *Brač – vodič po otoku*, Golden marketing, Zagreb, 1997.
- [7] Migoti, B.: *Ranokršćanska topografija na području između Krke i Cetine*, JAZU, Zagreb, 1990.
- [8] Fisković, C.: *Historički i umjetnički spomenici na Braču*, Brački zbornik (1940.), 1., 26
- [9] Radić, F.: *Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču*, Starohrvatska prosvjeta (1901.). 1. i 2., 38